

VATTENMÄRKEN

MED MOTIV NARR I UPPSALA UNIVERSITETS
DÜBENSAMLING (1650–1690)

Narren-Wasserzeichen in der Dübensammlung,
Uppsala Universitätsbibliothek

Foolschap Watermarks in the Düben Collection,
Uppsala University Library

Utgivna av

Jan Olof Rudén

Uppsala 1968

INLEDNING

Föreliggande avbildningar utgör Bilaga II till författarens licentiatavhandling i ämnet musikforskning vid Uppsala universitet.

Med utgångspunkt från nyare metoder att datera med hjälp av vattenmärken (Vm)* söker författaren tidfästa de olika källigheterna innehållande Narr-Vm i den mest omfattande samlingen musikalier i handskrift från stormaktstiden.

De daterade belägg för Vm, vilka ligger till grund för bestämmande av papprets (lokala) förbrukningstid, har hämtats från ett daterat jämförelsematerial bestående av ickemusikalier. Detta förhållande saknar metodisk betydelse, då det genom explicita dateringar på musikalerna framgår, att kopieringstidrymden sammanfaller med den belagda förbrukningstiden i jämförelsematerialet. Angivna år för belägg i jämförelsematerialet, vilka redovisas på avbildningarna, har därigenom visats ha allmän giltighet för papper med motsvarande Vm. Däremot är det av metodisk betydelse att de på avbildningarna angivna åren för belägg är grundade på dateringar i ett källmaterial utställt i Stockholm eller med stark anknytning till denna ort.

Papprets förbrukningstid, inom vilken 99 % av aktuellt papper förbrukats, kan enl. Gerardy s. 69 beräknas enligt formeln: *terminus a quo* [= tidigaste daterat belägg av aktuellt Vm] + 4-5 år. Om denna gräns överskrides i de daterade beläggen, gäller den i jämförelsematerialet fastställda förbrukningstiden. Antalet belägg inom förbrukningstiden sjunker emellertid snabbt, med huvuddelen av beläggen inom den första hälften därav.

* T. Gerardy, *Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen*. Bückeburg 1964. (Schaumburger Studien. 4.)

Som källmaterial för fastställande av förbrukningstiden har använts följande arkivserier:

- SSA **Stockholms stadsarkiv:** Suppliker till magistraten [i Stockholm].
Undersökta årgångar omfattar 1641-1690.
- KA **Kammararkivet, Stockholm:** Kungliga brev (KBr),
årgångarna 1648-1654, 1659-1667, 1669-1690.
- RA konc. **Riksarkivet, Stockholm:** Koncept till kungl. brev,
årgångarna 1659-1677.
- RA Ad. **Riksarkivet, Stockholm:** Koncept till adelsbrev,
årgångarna 1647-1649, 1651-1692.
- ULA-Ö **Uppsala landsarkiv:** Örebro länsstyrelses arkiv, D I f:
Kammarkollegii skrivelser,
årgångarna 1648-1655, 1659-1691.

De daterade beläggen har grundats på identitetsfastställanden mellan avritningar på transparent papper (vilka här publiceras) av Narr-Vm i undersökningsmaterialet och Vm i jämförelsematerialet. Avbildningarna omfattar dels Vm (med eventuellt bimärke till huvudmärket + ev. motmärke i andra arkhälften) samt i allmänhet fyra kedjelinjer, vilka utgör avtryck i pappret av pappersformens kedjetrådar. Avbildningarna har skett enl. Gerardys metod s. 48 f. Huvudmärket befinner sig alltid i vänstra arkhälften, vilket oftast medför spegelvändning därav (samt av ev. bokstäver i bi- och motmärken).

Om formsidan, dvs. den sida av pappret vilken legat an mot pappersformen vid formningsprocessen, är vänd mot betraktaren av det med huvudmärket i vänstra arkhälften orienterade pappret, anges detta med Z [= zugewandt], om den är frånvänd med A [= abgewandt], om dess läge ej kan avgöras med U [= unsicher]. Normalt förekommer två former av samma Vm, vilket återgår på tillverkningsprocessen under handpapperstiden (fram till början av 1800-talet). Detta återspeglas i den färdiga produkten av ett formpar, bestående av A + Z-form eller två A-former eller två Z-former. I dateringshänseende är de två formerna i formparet likvärdiga.

Grundval för metoden att datera med hjälp av Vm är formidentitet, dvs jämförelseobjekten skall härröra från samma pappersform. För att underlätta fastställandet av formidentitet, i synnerhet när äkta variation (deformering, förskjutning av trådmärket/Vm) eller oäkta variation (minimala skiljaktigheter mellan olika formidentiska papper på grund av tillverkningsprocessen) uppträder, har avbildningarna kompletterats med en (modifierad) beskrivning enl. Gerardy s. 48 f. Den innebär, förutom markeringar av kedjelinjer, A- och Z-form, avstånd i mm

från vänstra arkkanten till Vm (i allmänhet vänstra bjällran i narråpan), vid ev. motmärke avståndet från arkets högerkant till motmärket, eller närmaste kedjelinje. Om arket är beskuret angives "(b)"

från arkets underkant till huvud- eller bimärkets underkant resp. till motmärkets underkant. Ev. med anmärkning "(b)".

Kedjelinjerna har numrerats från vänster till höger. I denna numrering är även randlinjerna inkluderade (i motsats till Gerardy).

Arkets fältindelning (fält = mellanrummet mellan två kedjelinjer) har angivits med fältbredder, t.ex.

$$\begin{array}{ccccccc} R & + & 15 & N & + & R & \\ 12 & & 23,8 & & & 13 & \end{array}$$

vilket innebär att pappersarket omfattar ett randfält (R) om 12 mm, 15 normalfält (N) om 23,8 mm samt ett randfält om 13 mm.

Arkformatet (höjd x bredd) har angivits i mm. Ev. med anmärkning "(b)".

Slutligen angives källa till avbildningen med signum (VMhs = UUB, vokalmusik i handskrift, IMhs = instrumentalmusik i handskrift) samt fol. eller stämma.

I bladkanten angives typnummer samt årtal för daterade belägg i jämförelsematerialet, eller där sådana saknas, explicit datering i undersökningsmaterialet.

Typindelning

Som överordnad typindelning av motivet Narr har valts antalet flikar på narrkåpan, vilket ger tre grupper: Narr med 5 flikar, med 6 flikar och med 7 flikar betecknade Narr/5, Narr/6 och Narr/7. Av Narr/6 förekommer endast en typ (Narr/6 - TORSHELLA).

Typer av Narr/5 har betecknats med romerska siffror och av Narr/7 med arabiska. Ordningsföljden inom grupperna är:

Vm utan bi- och motmärken

Vm med bi- och motmärken i alfabetisk följd efter första bokstaven i bimärket

Vm med motmärke (men utan bimärke) i alfabetisk följd.

Av grupperna Narr/5 och Narr/7 är den senare den största. Därför har ett försök gjorts att sammanföra Narr/7 utan bi- och motmärke till grupperingar med utgångspunkt från gemensamma drag i Vm:s utseende för att underlätta avsökningen. Smärre avsteg från ovanstående ordningsföljd har skett i platsbesparande syfte. Sist har placerats Narr-Vm i notpapper.

Vm har avritats och numrerats i accessorisk följd. På grund av uteslutningar, tillägg och identifikationer under arbetets gång finns språng i den numeriska följd.

I Appendix återfinnes avritningar av i Dübensamlingen förekommande svenska Vm.

SYSTEMATISK TYPÖVERSIKT

I nedanstående typöversikt angives tidrymden under vilken 99% av de papper förbrukats, i vilka Vm ifråga förekommer, genom formeln förbrukningstid = *terminus a quo* + 4 år. Om denna gräns överskrides, har tidrymden mellan första och sista daterade belägg angivits. Siffran efter kolon i årtalsangivelserna betecknar månad.

Vidare angives antal belägg i daterade källenheter (i undersöknings- och jämförelsematerial). När daterat belägg endast förekommer i undersökningsmaterialet har årtalet angivits inom parentes.

Eftersom *terminus a quo* enl. Gerardy s. 69 kan fastställas med tillräcklig visshet först med 10 oavhängiga belägg, bör förbrukningstider beräknade med mindre än 10 belägg avläsas med försiktighet.

I översikten förekommer relativt talrikt anmärkningen "ej belagd", vilket i flera fall beror på att Vm är fragmentariskt.

Beträffande de svenska Vm avbildade i Appendix skall anmärkas, att försök att fastställa förbrukningstiderna genom identitetsundersökningar i regel ej har anställts.

Vm		förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad
Narr/5 typ	I	1651:12 + 4 år	(13)	1
	II	ej belagd		2
	III	1666:5 + 4 år	(2)	3
	IV	1667:11 + 4 år	(2)	4
	V	ej belagd		4 a
	VI	1685:12 + 4 år	(2)	5
	VII	1662:2 + 4 år	(5)	6
	VIII	1652:7 + 4 år	(1)	8
	IX	ej belagd		9
	X	ej belagd		9
	XI	ej belagd		10
	XII	ej belagd		8
	XIII	ej belagd		5
	XIV	ej belagd		10
	XV	ej belagd		10
	XVIII	1657:1 + 4 år	(7)	7
Narr/5/AG FP I		1648:7 + 4 år	(2)	11
Narr/5/AG FP II		1649:5 + 4 år	(1)	12
Narr/5/DD		ej belagd		13
Narr/5/LC	- CIK	1652:3 + 4 år	(20)	14
Narr/5/RB		ej belagd		13
Narr/5	- AD	1666:8 + 4 år	(6)	15
Narr/5	- BD	ej belagd		16
Narr/5	- DV	1654:3 + 4 år	(5)	17
Narr/5	- GCH	1675:12 + 4 år	(10)	18
Narr/5	- ICO I	1654:5 + 4 år	(3)	19
Narr/5	- ICO II	1662:10-1667:5	(3)	20
Narr/5	- ICO III	1674:2 + 4 år	(1, Z)	21
Narr/5	- MG	ej belagd		22
Narr/5	- MLI	1666:11-1676:11	(22)	23
Narr/5	- LILO	1666:12-1674:1	(13)	24
Narr/5	- ND (?)	ej belagd		25
Narr/5	- NLM	1674:5 + 4 år	(1)	25
Narr/5	- PBD	ej belagd		26

Vm	förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad
Narr/5 - PHO	1664:11 (Avar) + 4 år	(25)	27
Narr/5 - PQV	1679:9 + 4 år	(6)	28
Narr/5 - PR	1649:9 + 4 år	(5)	29
Narr/6 - TORSHELLA	1675:2 + 4 år	(4)	30
Narr/7 typ 01		ej belagd	97
02	1674:11 - 1679:11	(29)	31
02 a	ej belagd		79
03	1677:5 + 4 år	(5)	97
04	1668:11 + 4 år	(13)	56
05	1662:5 + 4 år	(19)	86
06	ej belagd		101
07	ej belagd		83
08	1654:3 + 4 år	(12)	89
09	1676:8 - 1684:2	(34)	66
10	1682:1 + 4 år	(2)	42
11	1685:6 + 4 år	(4)	63
12	1682:11 + 4 år	(4)	44
13	1658:5 + 4 år	(1)	74
14	(1671:7)		54
15	1683:2 - 1689:2	(23)	94
16	1680:5 + 4 år	(6)	82
17	ej belagd		60
18	ej belagd		102
19	1666:8 + 4 år	(2)	57
20	1681:8 + 4 år	(2)	41
21	1669:8 + 4 år	(24)	58
23	1667:5 + 4 år	(4)	46
24	1662:11 + 4 år	(7)	91
25	1661:8 + 4 år	(35)	92
26	1681:2 + 4 år	(3)	77
27	1673:11 + 4 år	(12)	51
28	1674:8 + 4 år	(10)	53
29	1662:12 + 4 år	(7)	75
30	1668:10 + 4 år	(6)	59
31	1669:11 + 4 år	(8)	37

Vm		förbrukningstid	antal dat.belägg	avbildning blad	
Narr/7 typ	32	1680:7 + 4 år	(2)	43	
	33	1670:10 + 4 år	(6)	36	
	34	ej belagd		104	
	35	1674:1 + 4 år	(2)	52	
	36	ej belagd		78	
	39	1676:8 + 4 år	(5)	55	
	40	1672:4 + 4 år	(8)	35	
	41	ej belagd		79	
	44	1670:12 + 4 år	(3)	102	
	45	ej belagd		98	
	46	1672:9 + 4 år	(18)	50	
	46 a	1672:9 + 4 år	(15)	52	
	47	ej belagd		80	
	48	1673:10-1678:2	(70)	65	
	49	ej belagd		72	
	50	ej belagd		68	
	51	ej belagd		32	
	52	ej belagd		108	
	[TORSHELLA]	54	1675:10 + 4 år	(9)	103
		55	ej belagd		99
		57	ej belagd		100
		58	ej belagd		108
		59	ej belagd		90
		60 a-b	ej belagda		73
		61	1676:1 + 4 år	(4)	38
		62	1664:3 + 4 år	(48)	48
		64	ej belagd-		98
		67	1679:3 + 4 år	(3)	61
		69	ej belagd		84
		73	ej belagd		95
		75	ej belagd		88
		76	1673:11 + 4 år	(6)	34
	78	ej belagd		67	
	79	1665:2 + 4 år	(6)	45	
	83	1673:8 + 4 år	(10)	62	
	84	1657:2 + 4 år	(4)	96	
	86	ej belagd		47	

Vm	förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad	
Narr/7 typ	87	ej belagd	34	
	88	ej belagd	71	
	89	1662:9 + 4 år	(16)	49
	90	(1680)		39
	95	ej belagd		104
	96	ej belagd		68
	97	ej belagd		53
	99	1673:8 + 4 år	(1)	59
	100	ej belagd		70
	101	ej belagd		54
	102	1667:9 - 1678:3	(32)	93
	103	1670:8 + 4 år	(3)	33
	104	1666:6 + 4 år	(1)	81
	106	1663:2 + 4 år	(39)	87
	108	1663:2 + 4 år	(39)	85
	110	ej belagd		84
	111	(1663)		80
	113	ej belagd		64
	114	ej belagd		109
	115	ej belagd		106
	117	1680:4 + 4 år*	(1)	69
	118	ej belagda		107
	a-b			
	119	ej belagda		105
	a-b			
	120	ej belagd		76
	121	ej belagd		70
	122	ej belagd		100
	124	ej belagd		71
	127	(1667)		108
	129	ej belagd		109
	130	ej belagd		76
	131	ej belagd		32
	133	1679:7 + 4 år	(2)	40
	134	ej belagd		99
135	ej belagd		106	

* Förbrukningstiden osäker då den grundar sig på ett daterat belägg av Z II-form, vilken ej förekommer i undersökningsmaterialet.

Vm	förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad
Narr/7/AJ - AI	ej belagd		110
Narr/7/AJ - CDG	ej belagd		111
Narr/7/AJ - IV	ej belagd		112
Narr/7/BI	ej belagd		113
Narr/7/EP (felv.)	1678:5 + 4 år	(3)	114
Narr/7/GB	1663:11 + 4 år	(11)	115
Narr/7/GC	ej belagd		116
Narr/7/GD (felv.)	1674:10 + 4 år	(8)	117
Narr/7/HG 01	ej belagd		118
Narr/7/HG 02	ej belagd		118
Narr/7/HG - LDELR	1690:1 + 4 år	(2)	119
Narr/7/HG - PB	ej belagd		120
Narr/7/IB	1667:11 + 4 år	(46)	121
Narr/7/IB - IC	1692:2 + 4 år	(1)	122
Narr/7/ICO	(1663:4)		123
Narr/7/IG	1681:11 + 4 år	(4)	124
Narr/7/MG	1680:3 + 4 år	(4)	125
Narr/7/PD (felv.)	1675:11 + 4 år	(61)	126
Narr/7/PR (felv.)	1681:11 - 1686:11	(24)	127
Narr/7/RH	ej belagd		128
Narr/7 - AI	ej belagd		128
Narr/7 - ARBOGA	1675:10 + 4 år	(7)	129
Narr/7 - CLH	1680:2 + 4 år	(2)	130
Narr/7 - EP typ I	ej belagd		131
- EP II	1688:9 + 4 år	(flera)	132
- EP III	1681:11 - 1686:2	(16)	133
- EP IV	1686:11 + 4 år	(2)	134
- EP V	ej belagd		135
- EP VII	ej belagd		135
Narr/7 - FV	1674:4 + 4 år	(44)	136
Narr/7 - GB 01	1668:6 + 4 år	(5)	137
Narr/7 - GB 02	1663:5 - 1670:7 (Z II var)	(50)	138
Narr/7 - GC	1668:11 + 4 år	(2)	139
Narr/7 - GD	1670:10 + 4 år	(1)	140
Narr/7 - GDG (felv.)	1670:2 + 4 år	(4)	141
Narr/7 - GP	1677:8 + 4 år	(6)	142

Vm	förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad
Narr/7	- HS (1688)		143
Narr/7	- HT 01 1690:9 + 4 år	(4)	144
Narr/7	- HT 02 1686:1 + 4 år	(3)	145
Narr/7	- IB 1668:8 + 4 år	(47)	146
Narr/7	- IC 01 1681:4 + 4 år	(5)	147
	- IC 02 (1672:9 - 1674:5)		148
	- IC 03 1669:10 + 4 år	(2)	149
	- IC 04 1686:1 + 4 år	(12)	150
	- IC 05 1664:12 + 4 år	(1)	149
Narr/7	- IDE ej belagd-		151
Narr/7	- IM 01 1673:12 + 4 år	(3)	152
	- IM 02 1678:2 + 4 år	(36)	153
Narr/7	- IR I (1668)		154
	- IR II 1661:3 + 4 år	(14)	154
	- IR III 1666:12 + 4 år	(4)	155
Narr/7	- IS (1680), 1684:7 (A var)	(2)	156
Narr/7	- LM 1686:4 + 4 år	(2)	157-158
Narr/7	- LP 1654:5 + 4 år	(1)	159
Narr/7	- MG 1679:9 + 4 år	(15)	160
Narr/7	- OGIR 1679:8 + 4 år	(4)	161
Narr/7	- PB 01 ej belagd		162
	- PB 02 1655:9 + 4 år	(6)	163
Narr/7	- PC 1679:8 + 4 år	(3)	164
Narr/7	- PD 01 1679:11 - 1689:4	(32)	165
	- PD 02 1679:8 - 1686:7	(84)	166
	- PD 03 1680:8 - 1685:4	(7)	167-168
	- PD 04 1679:8 - 1685:5	(27)	169
	- PD 05 1683:11 - 1689:2	(38)	170
	- PD 06 1683:10 - 1689:1	(27)	171
Narr/7	- PI (felv.) (1663)		172
Narr/7	- PLB 1668:3 + 4 år	(3)	173
Narr/7	- PM I 1662:11 + 4 år	(14)	174
	- PM II ej belagd		175
Narr/7	- PPLP 1681:11 + 4 år	(8)	176
Narr/7	- PT 1671:8 - 1684:1	(10)	177

Vm	förbrukningstid	antal dat. belägg	avbildning blad
Narr/7 - PVL 01	1686:1 + 4 år	(18)	178
- PVL 02	1679:8 + 4 år	(7)	179
- PVL 03	1680:5 + 4 år	(38)	180
Narr/7 - R?B?	ej belagd		181
Narr/7 - T?B	(1664: 3)		181
Narr/7 - TI	1680:5 - 1685:5	(13)	182
Narr/7 - TORSHELLA	1676:9 + 4 år	(5)	183
Narr/7 - ej avläsbart	ej belagd		181

Narr-Vm i notpapper

Narr/5	= N 01	ej belagd	184
Narr/7	= N 02	ej belagd	186
Narr/7	= N 03	ej belagd	184
Narr/7 - AHB	= N 04	ej belagd	187
Narr/5/AM	= N 05	1663:8*	185
Narr/7/HG	= N 06	(1681, 1685)**	188
Narr/7 - EP	= N 07	ej belagd	189
Narr/7 - IC	= N 08	(1663 - 1666)	190

APPENDIX: Svenska Vm

Amsterdams vapen - ARBOGA	A 1
Amsterdams vapen - OGIR [Arboga]	A 2
Klippan: Riksvapen/lejon - horn	A 3
Krona - TORSHELLA typ 0	A 4
- TORSHELLA typ I	A 5
Uddby: Christina D[ei] G[ratia]	A 6
Uddby: Oxenstierna-vapen	A 7
Uppsala: Stora riksvapnet	A 8
Östanå: Krönt sköld med MB/getter	A 9

* 1 belägg i skrivpapper

** 2 belägg i källenheter av utomsvensk proveniens